زمانی فیکر، زمانی شیعر

گفتوگۆ لەگەڵ(هەندرێن)ی شاعیرو نووسەر

سازدانی / عەبدولموتەلیب عەبدوڵلا

دەروازەیەک:

ئەوەی کە لەو گفتوگۆیە زێتر تەئکیدی لێ دەکرێتەوە مەسەلەی فیکرو شیعرە، واتە قسەکردن لە شیعر بەشێکی زۆری فیکریش دەگرێتەوە، بەڵام رەنگە ئەو جۆرە رەنگدانەوەیە لەنێو شیعر نەکرێ بە رەنگدانەوەی فیکر لەنێو مەعریفەدا بەراوردی بکەین، کەواتە رەنگدانەوەی فیکر لە شیعردا هەر تەنها بەرجەستەکردنی هێلەکانی فیکر بەشیعرە راستەوخۆکان ناگرێتەوە، بەڵکو جۆرێکە لەهەستکردن، بەو مانایە شیعر لەدیوە پەنهانەکەی خۆیدا هەڵگری هەر تەنها فیکر نییە، بەڵکو هەڵگری مەعریفەشە، بەڵام نەک بەو مانایەی کە لەسەردەمی ئایدیۆلۆژیاو سەردەمی دەوڵەتی نەتەوەیی ..هتد، بەڵکو بە روویەکی دیکە کە لەپێناوی بەرجەستەکردنی شیعرییەت دەکەوێتەوە، لێرەوە دەکرێ کەڵک وەرگرتنی شیعر لە فیکرو ئەفسانەو فەلسەفەو مەعریفە بەو شێوە کۆنە تەماشا نەکەین، بەڵکو بەشێوەیەکی مۆدێرن سەیری بکەین، واتە چۆن لەپێناو بەرجەستەکردنی ئیستاتیکاو بەرزکردنەوەی لێکخشانەکانی ماناو شیعرییەتدا تەوزیف دەکرێ بەو مانایە تەواوی تەوزیفکردنی فیکرو ئەفسانەو مەعریفە..هتد، دەبێ لەپێناو بەرجەستەکردنی شیعرییەت بێ، یان وەک (هەندرێن) دەڵێ بۆ بەرەواکردنی فیکریەتی شیعری و بەرەواکردنی ئەفسانەیی شیعری و بەرەواکردنی مەعریفەی شیعری بکەوێتەوە.

لێرەوە ئەگەر بە رەگەزەکانی شیعردا بچین دەبینین لە فیکرو مەعریفەو ماناو رەهەندە مەعریفییەکان و ماناکان بەدەر نییە، بە دیوەکەی دیکەش دەکرێ خودی ئەو رەگەزانە بە شوناسنامەی شیعری بچوێنین. سەرەرای رەگەزەکانی ئیقاع و هەست و شێواز و چنین و هتد.

بەڵام ئەوەی کە ئەو رەگەزانەی دابەش کرد، یان بەرەو خۆی کێش کرد، بەجۆرێکی دیکە دەکرێ بڵێین شیعری دابەش کرد، رێبازە ئەدەبییەکان بوو، هەر لە کلاسیک و رۆمانسی و رۆمانتیک و ریالیزم.. هتد، کەواتە قسەکردن لەسەر شیعر ئەمرۆ هەر تەنها قسەکردن نییە لە فیکرو مەعریفەو

هەست و ئیقاع، بەڵکو لەکوێ رەگەزەکان قسە دەکرێ، بەڵام نەک بەپێی رێبازەکان، بەڵکو لەپێناو شیعرییەت لەپێناو چێژو جوانناسی و رۆشنبیری ..هتد.

ئەگەر بۆ شیعری عەرەبی بگەڕێینەوە دەبینین شیعر سەرچاوەی زانیاری و فیکرو مەعریفەی عەرەبییە، بەدیوەکەی دیکەش دەشێ لە شیعری کوردیدا بەر لە گرتنی فیکرو مەعریفە هەست و سۆزو ئیقاع بگرین، بەر لە گرتنی رەهەندەکانی مانا چێژ هەڵگرینەوە، بەر لە هەڵگرتنەوەی فەلسەفە، داب و نەریت و ئەخلاق بگرین، بەر لە داهێنانەکانی رەگەزەکانی دیکەی شیعر، هەستی بەرگریکردن و راسان و رابوونەوە بەرجەستە بکەین.

کەواتە شیعری کوردی بەر لەوەی نمایشێکی فیکری و مەعریفی و فەلسەفی بێ،نمایشێکی داب و نەریت و ئەخلاق و بەرگریکردن و رابوونەوەی لەخۆدا نواندووە، ئەوەش بێگومان بۆ بارودۆخی کوردی دەگەڕێتەوە، هەروەک بە دیوەکەی دیکەش بۆ عەقڵی کوردی، ئەو عەقڵەی کە بەردەوام لەژێر فشاری ئەویدیکە نالاندوویەتی، ئەو عەقڵەی بەردەوام بەر لەوەی بیر لەخۆی بکاتەوە، ئەویدیکەی پێش خستووە، یان بەمانەیەکی دیکە هەمیشە کەوتۆتە ژێر سێبەری ئەویدیکە. بەو مانایە رۆشنبیری شیعری کوردی، بەپێی قۆناغەکان و بارودۆخی کوردی گۆڕانی بەردەوامی بەسەردا هاتووە، بەڵام ئاخۆ چۆن دەتوانین بۆ ئەو هێڵە بگەڕێینەوە، چۆن دەتوانین بەدوای رەگەزە خۆماڵییەکەی شیعری کوردی و رۆشنبیری کوردیدا بچین و یەکلای بکەینەوە؟

هەر لەمیانی ئەو مەسەلانە هەوڵدەدەین ئەو گفتوگۆیە دابمەزرێنین بۆ ئەوەی جوانتر لە رەهەندەکانی شیعرو ئیستاتیکاو چێژ و مانا بگەین بەمجۆرەی خوارەوە گفتوگۆکەمان درێژە پێدا.

عەبدولموتەلیب: ئایا بۆ داهێنانی شیعر وەک پێویست دەشێ قسە لەسەر رۆشنبیری شیعری یان بەدیوەکەی دیکە لەبیرکردنەوەیەکی تایبەت بە شیعر بکەین، شاعیر تا چەند دەشێ خاوەنی بیرکردنەوەو مەعریفەو فەلسەفە بێ، ئایا رەنگدانەوەی ئەو رەهەندانە چەند لە بەرژەوەندی شیعر دەکەوێتەوە؟

هەندرێن: ئەمڕۆ ئێمە ناشێ قسە لە تەنیا دیدێک بکەین، واتە تاک رەهەندی لە هەموو بوارەکان بەرەو جۆرێک لە ئیشکالییەت و گرفتی جۆراوجۆرمان دەکاتەوە، لێرەوە شیعر ناکەوێتە دووتوێی پێناسەیەکی دیاریکراوەوە، بەڵکو شیعر هەڵگری کۆمەڵێک پێناسەی لێک جیاوازو هەندێ جاریش دژ بەیەکە، بەو مانایەش تۆ دەشێ شاعیرێک بیت لەسەر شتە سادەکانی رۆژانە، نەک قووڵە مەعریفیی و فیکرییەکان، لەگەڵ ئەوەش دەشێ لەهەمان کاتدا بەهەردوو شێوە دەست بەکار بیت، بۆیە ئەمڕۆ تاک پێناسەی، یان تاک دیدی بۆ شیعر نەک لەنێو رۆشنبیری کوردی، بەڵکو لەتەواوی رۆشنبیرییە جیهانییەکان شوێنێکی بۆ زیندەگی دەست ناکەوێت، کەواتە دەبێ بە نیسبەت شیعر بەردەوام تێڕوانینێکی جوڵاومان هەبێ، واتە دەشێ لە یەکەم کاتدا هەم شاعیرێکی بیرکەرەوە بین، هەم شاعیرێکی هەستی رۆژانەو لەسەر شتە سادەکان بوەستین.

عەبدولموتەلیب: قسە کردن لە هەست و فیکر زۆر کۆنە، هەروەها ئەگەر رۆژانێک ئەرکی شیعر گەیاندنی زانیاری بێ، یان فیکرو مەعریفە بێ، ئەمرۆ شیعر لەکۆی ئەوانەوە چێژو جوانیەکان دەخاتەوە، شیعر لەمیانەی بەرجەستەکردنی ئاستی زمان و بەرزکردنەوەی ئاستی زمان و رەهەندە جۆراوجۆرەکانی زمان دنیا دووبارە وێنا دەکاتەوە، دنیا دووبارە چێژباران دەکات و بەجوانی سیاقەکانی خۆیەوە بە دەلالەتەکانی دەیرازێنێتەوە.

هەندرێن: زمان لەشیعردا تەواوی ئاستەکانی لەخۆوە گرتووە، زمان هەم شوێنەو هەم کات، شیعر لەمیانەی هەنگاوەکانی خۆیدا هەندێجار وێنەی خوێنەرێکی کۆمەڵایەتی دەگرێ، لەکاتێکی دیکە وێنەی ئەبستراکی خوێنەر بەرجەستە دەکات، ئەگەر شیعر لە جوڵەکانیدا تەعبیر لەگرتنی وێنە جیاجیاکان بکات ئەوە بەدیوەکەی دیکەی تێرامانی مرۆڤێکە، وەک چۆن بەرجەستەکردنی شوێنکاتێکی تایبەتە، پرۆسە نیگایەکی مرۆڤایەتی تایبەتە لە ساتێک لە ساتەکانی ژیاندا، لێرە دەشێ دیمەنێک، یان وشەیەک بێتە کۆدی شیعر، یان کرانەوەی شیعر دەشێ لە بەرجەستەکردنی وشەیەک، یان دیمەنێک یان ئیقاعێکدا هەڵگرینەوە، کەواتە شیعر بەدیوەکەی دیکە دەربڕینی حاڵەتێکی نائاساییە، یان دەربڕینی حاڵەتێکی شوێنکاتئامێزە. بەمجۆرەش شیعر جۆرێک لە ئاکامگیری دروست دەکات، بەڵام لەدوای ئەو ئاکامگیرییەش زمانی شیعر لە جووڵەی خۆی ناکەوێت،بەپێی خوێنەری جیاجیا وێنەو جوڵەو مانای جیاجیا دەنەخشێنێ، کاری فیکر لەناو شیعردا بەرجەستەکرنی جوڵەکانی زمانی شیعرە، هەمیشە کاری نواندنی وێنەکان و ئیقاع و هەست و دنیابینییەکی دیکەو تێرامان و بێدەنگی و ..هتد، لەخۆ دەگرێ، هەمیشە وێنایەکی دیکە لە جولەی ژیان بەرجەستە دەکات، ئەگەر ئێمە جەستەی قەسیدە، جەستەی دەقێکی فەلسەفی وەک جەستەی مرۆڤێک سەیر بکەین، یان وەک جەستەی کۆمەڵگایەک سەیر بکەین دەبینین هەڵگری رەوتێکی مێژوویە و بەردەوام کات وشوێن بەرز دەکاتەوە، هەمیشە کاری شیعرو فەلسەفەو فیکر دواجار کردنەوەی کۆدەکانە کردنەوەی بێدەنگییەکانە، پاش ئەو بێدەنگییە دواجار خۆی وەک بوونێک، وەک بوونێکی هەستەکی وەک ئەوەی پێمان بڵێ تۆ لەکوێی، تۆ لەکام شوێنندای.. دەکرێ دواجار ئەو پرسیارەی تۆ لەکوێی دەبێتە دەقێکی دیکەی شیعری و دەقێکی دیکەی فیکری و فەلسەفی. لێرەوە دەشێ نزیکایەتییەکان سەیر بکەین.

عەبدولموتەلیب: لێرە شیعر بەجۆرێک خۆی لە بەهەڵمبوونی ماناو فیکرو فەلسەفە و مەعریفەدا دەدۆزێتەوە، شیعر دواجار لەسیاقە جۆربەجۆرەکانی خۆیدا چێژ لەو بەهەڵمبوونە هەڵدەگرێتەوە، لە ئیستاتیکا و شیعرییەتدا خۆی بەرجەستە دەکات، مەبەست لێرەدا ئەوەیە کە شیعر کاری فیکر ناکات، چونکە لە دەرەنجامدا شیعر هەڵگری مەبەست و پەیامێکی دیاریکراو نییە، شیعر فەزایەکی کراوەیە، دەشێ شیعر لە بەهەڵمبوونەوە هەڵگرێتەوە، بەڵام هەرگیز ناشێ ئەمجۆرە خوێندنەوەت بۆ فیکر هەبێ، فیکر چوارچێوەی تایبەت بەخۆی دادەهێنێ، بەڵام شیعر شکانی چوارچێوەکان، شیعر دواجار بەرزکردنەوەی ئاستی زمانە، بەرزکردنەوەی جوانییە تا ئاستی لەزەتبردن، ئەگەر بشێ بەجۆرێک لە جۆرەکانی فیکر

کۆنترۆڵ بکەین، یان دیاری بکەین، بەڵام شیعر لەو کۆنترۆڵکردن و دیاریکردنە دەردەچێ، زمانی شیعر زمانێکی هولامییە، زمانێکی خزە، زمانی شیعر دواجار لەلادانەکانەوە جوانی و چێژ دەرێژێ، لێرەوە دەشێ کەوانەیەک بۆ بەهەڵمبوونی ڕەگەزەکانی شیعر بکەینەوەو شیعرییەت بگرین، داهێنان بەردەوام ڕەفزی چوارچێوەکان دەکاتەوە، بەڵام دەشێ فیکر لەمیانەی چوارچێوەکاندا بگرین. داهێنان هەمیشە دەکەوێتە سەرووی زەمەنەوە، ئیبداع هەمیشە لە ژیاندایەو قۆناغەکان دەبڕێ، بەڵام فیکر مەرج نییە ژیانی پارێزراو بێ، یان بەتەواوی خۆی لەهەموو قۆناغەکاندا هەڵگرێتەوە، فیکر بەردەوام لەگۆڕاندایە، بەردەوام لەگەشەکردنەکانەوە دەشێ پەنجەی بۆ رادێرین، بەڵام داهێنان هەمیشە زیندووەو لەزیندوێتی خوێندنەوەکانیش ڕەهەندی دیکەو چێژو لەزەتی دیکە بەرجەستە دەکات، ماناو دەلالەتی دیکە دەنوێنێ.

هەندرێن: من پێمواپە بەوجۆرەی تۆ باسی شیعر دەکەی، جیاکردنەوەی شیعرو فیکرە، بەڵام بەلای من دیدی مرۆڤ، هەستی مرۆڤ هەمیشە بەدوای سەرنج راکێشانە، بەهەڵمبوونی دەق بەلای من چاوێکی دیکەیە بۆ دیتن، لەرێگەی ئەو دیتنەدا تۆ هەوڵی زێتر بۆ سەرنج کێش کردن دەدەیت، دەتەوێ لێکدانەوەیەکی دیکەو ڕەنگێکی دیکەو خوێندنەوەیەکی دیکە بۆ ئەو هەڵمە بەرجەستە بکەیت، ئەوەش بەرای من لەرێگەی بینینی هەستەوە دەبێ، ئەو هەستەش هەستی زمانە، چونکە تۆ کە زمان بەکاردێنی دەتەوێ مانایەکی دیکە بەو هەڵمە ببەخشی، کاتێک کە زمان دەبێتە شوێنی دواندن، ئەوکاتە تۆ کەرەسەیەکی دیکەو هێزێکی دیکەو دیمەنێکی دیکە بۆخۆت ئامادە دەکەیت، لەو دیمەنەدا، هەڵوەستەیەک، خاوبوونەوەیەک، خامۆشییەک داتدەگرێ، ئەم خامۆشییە بۆ جۆرێکی دیکە لە سەرنجراکیشانە بۆ بەردەوامییەتی سەرنج راکێشانە ئەگینا ژیان کۆتایی دێت، کەواتە تۆ دەتەوێ لەو بەهەڵمبوونەدا دەقێکی دیکەی شیعری، دەقێکی دیکەی فیکری، هەروەها ئەوە کۆتایی هێنانە بە پیرۆزی، کەواتە تۆ بۆ ئەوەی باس لە سەرنج راکیشانێکی دیکەی بکەی، زاراوەی بەهەڵمبوون بەرز دەکەیتەوە، لەو بەهەڵمبوونەش شێوەیەکی دیکە زمان دەدوێنێ، ئەوەش بەلای من جۆرێکە لە بەردەوامیەت، جۆرێکە لە گۆڕان.

عەبدولموتەلیب: ئێمە دەبێ قسە لە دووجۆر زمان بکەین، زمان لەنێو شیعر، زمان لەنێو فیکر. زمان لەنێو شیعر لە خزینی ماناو دەلالەتەکانەوە خۆی هەڵدەگرێتەوە، واتە شیعر لەسەر خزینی ماناکان ئیش دەکات، بەڵام فیکر لەسەر دیاریکردنی ماناکان کار دەکات، فیکر بەردەوام لە داهێنانی چەمک و زاراوەدا خۆی دەدۆزێتەوە، بەڵام ئەگەر بەدیوەکەی دیکە سەیری زمان بکەین، زمان بۆخۆی فێڵکردنە،، ئێمە لە هەردوو بواردا دەکەوێنە نێوان ئەو فێڵەوە،دەکەوینە نیوان ئەو زیندانەوە، بۆیە ئەگەر بەشێوەیەکی لۆژیکیانە سەیر بکەین دەبینین هەمیشە مرۆڤ لەنێو زماندا دەخزێ، بەردەوام دووچاری هەڵەو ونبوون و جۆرێک لەنامۆیی دەبێتەوە، زمان دواجار لەرێگەی فێڵ و تەڵەکانییەوە دەمانخاتە ژێر سێبەرەکانی خۆیەوە، دواجار زمان بەجۆرێک لەجۆرەکان خۆی لە نمایشکردنێکی فاشییانەدا هەڵدەگرێتەوە، لێرەوە زمان هەر ئەوەنییە کە ئێمە مەبەستەکانی خۆمان لەرێگەیەوە بەیەکتر دەگەیەنین، بەڵکو ئەگەر زۆر وردبینەوە لەو گەیاندنەشدا

دووچاری گیروگرفتی گەورە دەبین، ئێمە ئێستا بەشێوە راستەوخۆیەکەی زمانەوە بەیەکدی دەگەین، دوورین لە یادەوەری و خەیاڵ و مانا هەڵگیراوەکانی دوورین لە رەهەندە ئایینی و ئابووری و سیاسییەکانی، دوورین لە لێدانە لەیادکراوەکانی، زمان ئەو دەفرە بۆشە نییە کە شێوازو ماناو دەلالەت کۆدەکاتەوە، چونکە زمان بۆخۆی ئەوەندە پڕە لەمانا کە ئێمە ناتوانین بەیادی خۆمان بخەینەوە. ئەوەندە مەلەزان نین بەئاسانی مەلە لەنێو خەیاڵ و یادەوەری و ماناکانی زماندا بکەین، زمان هەڵگری کۆمەڵێک وێناکردن و جیهانبینی و ئەفسانە، زمان بۆخۆی ئەفسانەیەکی نەکراوەیە، لێرەدا شیعرو داهێنان لە خزینی ئەو ماناو خەیاڵ و یادەوەریەدا کاردەکات و ئەفسانەیەکی دیکەی زمان دەخولقێنێ، ئەویش شیعر بەمانا قوڵەکەی داهێنان، کەواتە داهێنانی شیعری خولقاندنی ئەفسانەی شیعرییە لەنێو زماندا هەر بەو مانایەش کاری شیعری خۆی لە بەهەڵمبوونی واناو دەلالەت و ئیستاتیکادا هەڵدەگرێتەوەو لەوێوە چێژێکی دیکە دەرێژێ کەواتە شیعری ئیبداعی شەبەنگێکە بەسەر زەمەنەکاندا گوزەر دەکات، زەمەنی (نالی) زەمەنێکی ستوونییە و لەگەڵماندا دەژی و لەگەڵماندا رێ دەکات و دەکرێتەوە و چێژ دەبەخشێ، زمانی (نالی) بەردەوام لە کرانەوەو درەوشانەوەدایە.

* * *

تێبینی:

١- ئەو گفتوگۆیە لە ١٥-٢٠٠٥/٧/١٦ لەشاری سلێمانی هاوینەهەواری سەرچنار بە ئامادەبوونی ((حەمە عەباس، حەمە رەنجاو، شێروان خدر، حەسەن عەبدوڵڵا، ئازاد عومەر)) سازکراوە

٢- هەندرێن : نامەی بەکالۆریۆسی لەژێر ناوی ((پەیوەندی نێوان فەلسەفەو شیعر، بوون بە شیعر لەسەردەمی تەکنیک)) هەروەها نامەی ماجستێری بەناوی ((ئەویدیکە بەخوێندنەوەی دریدا))یەو هەردوو تیزەکە بەزمانی سویدی پێشکەشی زانکۆ کراوە، ئێستاش لە سوید لە شاری (ستۆکهۆڵم) دەژیت، لە سەردانێکدا بۆ کوردستان ئەو گفتوگۆیە ساز کرا.